

РОЗВИТОК САМОСТІЙНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Виявляються особливості становлення самостійності сучасних молодших школярів та підлітків, деякі психолого-педагогічні умови її розвитку в навчанні.

З погляду ідей І. Огієнка, його соціокультурної концепції, процес формування особистості молодої людини є процесом її соціалізації, входження в соціокультурне середовище під керівництвом дорослого. Виховання розглядається ним як єдиний комплекс цілеспрямованих дій родини, школи, позашкільних установ, громадських організацій та особи вчителя на підростаючу особистість, що забезпечують засвоєння рідної мови, норм поведінки, моральних цінностей – усього, що складає культуру суспільства.

Вплив вказаних чинників яскраво проявляється в процесі становлення самостійності особистості, зокрема школяра.

Самостійність школяра – умова успішного розвитку його особистості, основа активності в пізнавальній діяльності та інших сферах життя. Розвиток самостійності учнів в процесі навчання та виховання є однією з головних проблем психолого-педагогічної науки, педагогічної практики та першочергове завдання сучасного вчителя.

Зважаючи на актуальність вказаної проблеми і необхідність її вирішення, мету нашого дослідження ми вбачали у вивченні особливостей прояву молодшими школярами і учнями-підлітками самостійності в учінні та визначенні умов її розвитку в навчально-виховному процесі.

Дослідження проводилось протягом 1997-2000 років у 1-х – 3-х та 7-х класах ЗОШ № 25 і № 3 м. Житомира. Нами був створений комплекс модифікованих варіантів методик, що дозволив виявити об'єктивні показники розвитку самостійності сучасних школярів: "Фільм-тест" Р. Жилия, опитувальники, "Графічний диктант", "Самооцінка самостійності" тощо.

Що ж таке самостійність? Коли йдеться про значення слова "самостійний" як характеристику людини, людської діяльності, то вживаються такі синоніми: вільний, незалежний, рішучий, з власної ініціативи і здійснений своїми силами, без чужої допомоги, сторонніх впливів та керівництва.

"Самостійність" визначається як властивість і стан, уміння діяти без сторонньої допомоги або керівництва, самостійні дії. Із вказаних тлумачень значення слова "самостійність" випливає її приналежність до вольової сфери особистості. Вона характеризує людину (школяра) насамперед з точки зору наявності чи відсутності у її діях вольових зусиль.

Поняття самостійності тісно пов'язане з поняттям пізнавальної активності, хоч вони і не тотожні. Пізнавальна активність і пізнавальна самостійність взаємно посилюють одна одну, виступають якісними характеристиками пізнавальної діяльності.

Ефективність оволодіння знаннями, уміннями і навичками вища тоді, коли цей процес спрямовується вчителем так, що в ньому залишається місце для доцільної самостійної пізнавальної активності учнів. Учбова самостійність – це здатність, яка проявляється в умінні власними силами, без сторонньої допомоги вирішувати поставлені вчителем чи самими учнями завдання, використовуючи при цьому нові раціональні способи роботи, та в стійкому бажанні і прагненні не лише на вимогу вчителя, а й за власним почином активно брати участь в учбовій роботі, що здійснюється на уроці.

Пізнавальна самостійність включає дві сторони: суб'єктивну – мотиваційну (спонукальну) та об'єктивну – володіння узагальненими знаннями, уміннями та навичками. Ці сторони тісно взаємопов'язані і складають органічну єдність.

Пильна увага до проблеми активності й пізнавальної самостійності школярів у процесі навчання характерна для всіх періодів розвитку школи. Практичне розв'язання цієї проблеми тісно пов'язане із соціальними завданнями в галузі народної освіти, потребою навчити підростаюче покоління самостійно оволодівати знаннями.

Ще К.Д. Ушинський висловив думку, яка і нині є найважливішою для теорії і практики навчання: "Слід постійно пам'ятати, що потрібно передавати учневі не тільки ті чи інші знання, але й розвивати в ньому бажання і здатність самостійно, без вчителя, засвоювати нові знання" [1:500].

Дані нашого дослідження вказують на основні тенденції розвитку самостійності учнів початкових і середніх класів, дозволяють сформулювати деякі висновки і рекомендації.

Результати дослідження свідчать про недостатньо високий в цілому рівень розвитку самостійності, особливо пізнавальної, у сучасних молодших та середніх школярів. Чим молодші учні, тим менше сформована в них здатність діяти самостійно. Про невисокий рівень самостійності свідчить те, що молодші школярі рідко приймають самостійні рішення, прагнуть отримати вказівку та допомогу з боку старших. Учні-підлітки схильні радитись з дорослими у ситуаціях прийняття рішення, хоч не завжди слідує, як показують спостереження та їх відповіді, цим порадам.

Встановлено, що самостійність учнів різна у різних значимих для них ситуаціях та видах діяльності. Прагнення до самостійності та здатність проявити її вища у здійсненні дітьми щоденних побутових справ, проведенні вільного часу. Значно нижчий рівень при виконанні учбової діяльності. Так, 56% третьокласників праг-

нуть виконувати домашні завдання з кимось; біля 70% семикласників не люблять завдання на самостійну роботу.

У хлопчиків, порівняно з дівчатками, прагнення до самостійності проявляється у більшості запропонованих ситуацій, особливо не пов'язаних з навчанням. Так, на прогулянку переважна більшість школярів полюбляє ходити без дорослих, особливо хлопчики. Дівчатка (77,8%) частіше вказують, що хочуть йти на прогулянку з кимось, зокрема з дорослим.

Нами виявлена завищена самооцінка самостійності лише у деяких молодших школярів та багатьох підлітків, що свідчить про розуміння ними важливості цієї якості для людини, зокрема учня, вікове прагнення середніх школярів до самостійності і незалежності від дорослих.

Проведене нами дослідження дозволило виявити різницю у вмінні учнів різного віку чітко виконувати вказівки вчителя та самостійно продовжувати цю ж роботу. Учні всіх класів гірше справилися з самостійним виконанням роботи. Однак якість самостійних робіт третьокласників та семикласників підвищується у порівнянні з першим класом і становить відповідно 60%, 52%, 45%. Ці дані також свідчать про зростання з віком самостійності школярів.

Було встановлено тісний зв'язок між рівнем розвитку самостійності та успішністю навчання учнів – коефіцієнт кореляції у всіх класах вищий за 0,9. Учні з вищим рівнем самостійності мають і вищий рейтинг успішності у навчанні.

Таким чином, у шкільному віці, як і на інших вікових етапах психічного розвитку людини, її шлях до самостійності є поступовим рухом від невміння самостійно приймати рішення і потреби в допомозі дорослого до вміння і здатності обходитися своїми силами. Дитяча самостійність розвивається через постійне розв'язання протиріч між прагненням дитини до спільної діяльності з дорослим – і тенденцією дорослих привчати дітей до самостійності; між потягом дитини до волі вибору, незалежності у вчинках і судженнях – і обов'язком дорослих постійно вводити дитячу ініціативу в рамки норм.

Аналіз психолого-педагогічної літератури, передового педагогічного досвіду та наш власний досвід навчання учнів початкових класів дозволяють стверджувати, що пізнавальна самостійність формується лише в процесі активної пізнавальної діяльності школярів, яка вимагає прояву самостійних зусиль думки, волі, почуттів та дій в умовах застосування вчителем розвиваючих методів навчання. Пізнавальна самостійність розвивається в пошуковій діяльності, яка означає процес відбору учнями потрібних відомих знань і способів виконання завдань та самостійний пошук з метою отримання нових знань і способів дій.

Отже, пізнавальна самостійність школяра – це результат досконалої системи навчання, виховання і розвитку учнів, спрямованої на формування розумової та практичної самостійності, самостійності як якості особистості дитини.

Розвитку самостійності школярів сприяє поступове збільшення обсягу самостійних завдань і їх урізноманітнення, застосування творчих робіт у поєднанні з роботами тренувального характеру.

Важливим засобом розвитку самостійності кожного учня є диференційоване навчання. Воно забезпечує оптимальні умови для учіння кожного школяра, базується на врахуванні можливостей і труднощів, передбачає подачу саме для нього призначеного завдання.

Створення у навчанні умов для розвитку у школярів самостійності є одним з найважливіших засобів міцного засвоєння учнями основ наук.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ушинський К.Д. Твори у 6 томах. – К., 1954 – Т.2.

Матеріал надійшов до редакції 26.11.2001 р.

Король Л.Н., Яцюк Н.В. Развитие самостоятельности школьников.

Выявляются особенности становления самостоятельности современных младших школьников и подростков, некоторые психолого-педагогические условия их развития в обучении.

Korol L.N., Yatsiuk N.V. The Development of Pupils' Independence.

The article deals with the peculiarities of the development of modern junior pupils' and teenagers' independence, some psychological and pedagogical conditions of their development in the teaching process.